

Ігор Мельничук

ДЕРЖАВИ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ В СУЧАСНИХ ГЕОСТРАТЕГІЧНИХ ДОКУМЕНТАХ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті автор досліджує сутність та місце України й держав пострадянського простору у сучасних програмних документах і доктринах Російської Федерації. Основна увага приділена аналізу військової доктрини РФ, концепції національної безпеки РФ та концепції зовнішньої політики Росії. У висновках наголошується, що відносини з країнами СНД виділені як пріоритетний напрям зовнішньої політики Російської Федерації.

Ключові слова: *пострадянський простір, військова доктрина, концепція національної безпеки, концепція зовнішньої політики, Російська Федерація.*

Melnychuk I. Post-Soviet states in modern geostrategic documents of the Russian Federation. The author investigates the nature and place of Ukraine and countries of the former Soviet Union in the current policy documents and doctrines of the Russian Federation. The main attention is focused on the analyzes of the military doctrine of the Russian Federation, the National Security Concept of the Russian Federation and the Russian foreign policy concept. In conclusion author stresses that relations with the CIS countries are identified as a priority of Russian Federation foreign policy.

Keywords: *the post-Soviet space, military doctrine, the concept of national security, foreign policy concept, Russian Federation..*

Головним завданням зовнішньої політики будь-якої держави є створення максимально сприятливих зовнішньополітичних умов для вирішення завдань та реалізації кінцевої мети своєї внутрішньої політики. Особливості та відмінності в змісті внутрішньої політики держави багато в чому визначають основи їх зовнішньополітичного курсу. Водночас, слід зауважити, що ця залежність далеко не завжди має лінійний характер. На деяких історичних етапах взаємозв'язок між внутрішньою та зовнішньою політикою через різні причини може ставати досить слабким, а інколи і взагалі непомітним.

Основна увага під час дослідження геостратегічних документів Росії стосовно України та інших держав пострадянського простору на системному рівні приділяється визначенню їх зумовленості характеристиками міжнародної і регіональної політичної систем, параметрами та рушійними силами стратегічного середовища. Теоретичну основу розуміння впливу системних чинників на геостратегію Росії закладають концепції В. Батюка, К. Гаджиєва, С. Гантінгтона, Д. Замятіна, Дж. Ная, А. Уткіна. Ключовими науковими проблемами дослідження геостратегії Росії в контексті розподілу сил між провідними акторами регіональної і глобальної систем виступають концепт російських національних інтересів та її потенціал на міжнародній арені, до яких звертаються у своїх працях О. Арбатов, О. Богатуров, О. Богомолов, М. Загладин, В. Іноземцев, С. Караганов, С. Колчін, М. Косолапов, С. Кортунов, В. Лукін, М. Мунтян, Є. Примаков, С. Рогов, В. Шейніс та інші.

Комплексними дослідженнями стану, можливостей та перспектив взаємодії України і Росії є праці українських науковців С. Андрущенка, М. Білоблочки, О. Білоруса, О. Бодрука, О. Валевського, О. Гараня, М. Гончара, М. Гончаренка, А. Гуцала, О. Дергачова, Р. Жангожи, О. Майбороди, О. Маначинського, В. Манжолі, М. Михальченка, Б. Парахонського, Г. Перепелиці, С. Пирожкова, Є. Пронкіна, Ф. Рудича, Ю. Шаповала та інших.

Автор цієї статті поставив перед собою завдання проаналізувати сутність та місце держав пострадянського простору у сучасних програмних документах і доктринах Російської Федерації.

Чим більша та могутніша держава, тим ширший та складніший комплекс факторів, які не завжди перебувають у прямій залежності від внутрішньополітичної кон'юнктури, може здійснювати вплив на зміст їх зовнішньополітичних доктрин та зусилля, які для цього докладаються. Зі зміною світового статусу держави, його ресурсів, а також характеру політичної та соціально-економічної системи зазнають змін і її зовнішньополітичні пріоритети. Останнє сьогодні і відбувається з Росією. Їй, без сумніву, досить непросто суто психологічно, внаслідок традиції та інерції у сприйнятті навколишнього світу, кардинально змінити стереотипи свого державного мислення та зовнішньополітичні пріоритети, які були сформовані ще в радянську епоху. Це стане ще більш зрозумілим, якщо взяти до уваги той факт, що в складі СРСР Росія була стержнем та основою держави і її політики, а більшість нинішніх російських політиків – вихідці тієї епохи.

Росія, яка взяла на себе роль правонаступниці та спадкоємиці Радянського Союзу, його зобов'язань та прав на зовнішньополітичній арені, одержала у спадщину від попередньої держави дуже малі частки колишніх радянських позицій у різних країнах світу. За час, який пройшов після розпаду СРСР, Росія на міжнародній арені опинилася у ситуації, коли формування геостратегії сучасного світу визначається в основному і головним чином з Вашингтона, Брюсселя, Пекіна – і всього лише номінально, символічно з Москви. Причини суттєвого зменшення ваги та ролі Росії в світі більш ніж очевидні. Перш за все, це, безумовно, суттєве зменшення економічного та військового потенціалу Росії. Крім того – це порушення колишнього військово-стратегічного балансу на

користь США і НАТО, що прискорило перехід світопорядку від двополюсної до однополюсної схеми. Змінилася і сама зовнішньополітична концепція Росії, керівництво якої вже упродовж останніх десяти років і більше вважає збереження своїх військовополітичних позицій у світі у їх попередньому, радянському вигляді недоцільними за геополітичними і світоглядними уявленнями та неможливим з огляду на економічні причини.

Військова доктрина будь-якої держави у найбільш загальному вигляді являє собою сукупність офіційних поглядів (настанов) на гарантування військової безпеки країни, захист її населення, територіальної цілісності, суверенітету й інших життєво важливих інтересів від воєнної загрози ззовні. Військова доктрина, таким чином, конкретизує головні напрями військової воєнної політики держави.

Визначальний вплив на її формування роблять такі об'єктивні політичні, соціально-економічні, ідеологічні й військово-технічні фактори, як розташування й співвідношення сил усередині держави та за її межами, внутрішня й зовнішня політика, яка ними проводиться, особливості геополітичного й геостратегічного становища, рівень розвитку економіки, стан і можливості збройних сил, спрямованість військових доктрин союзних держав та країн, які ведуть суперечки між собою, та деякі інші.

До основних положень військової доктрини держави належать: мета воєнної політики держави та її спрямованість; підходи до оцінки національних інтересів, характеру загроз національній безпеці; погляди на систему міждержавних відносин, оцінка місця й ролі держав у світовому співтоваристві; розуміння ролі й призначення військової сили, у тому числі зброї масового знищення; погляди на військове будівництво.

Значні зміни воєнно-політичної ситуації в останнє десятиліття змусили всі провідні держави світу переглянути свої воєнно-доктринальні погляди й внести в них кардинальні зміни. Відповідно до цієї тенденції у Росії також була прийнята нова військова доктрина [1]. У ній знайшло відображення розуміння того факту, що в цей час воєнно-політична ситуація у світі розвивається під впливом двох основних суперечливих тенденцій. З одного боку, подолання глобального військового протистояння,

оздоровлення міжнародної обстановки і, як наслідок, зниження ймовірності розв'язання великомасштабної війни, насамперед ядерної. З іншого боку, прагнення США забезпечити собі домінуючі позиції у світі, а також боротьба за перерозподіл сфер впливу між державами, що претендують на регіональне лідерство, збереження небезпеки виникнення й експансії військових конфліктів локального масштабу, використання військової сили для розв'язання суперечливих проблем.

Військова доктрина РФ серед специфічних загроз відзначає конфлікти у прикордонних регіонах, а основними формами використання збройних сил визначає миротворчі операції. Доктрина допускає розміщення військ за межами національної території, а також ведення бойових дій на території союзних держав з метою розгрому агресора. Пріоритетного значення у співробітництві у військово-політичній та військово-економічній сферах надається країнам СНД. Зокрема, затверджена у лютому 2010 р. військова доктрина Росії вважає загрозою для національних інтересів РФ розширення НАТО на Схід та зміцнення зв'язків між альянсом та пострадянськими державами. З цієї причини Росія, наприклад, виступає проти тісних зв'язків Грузії з НАТО, її членства в альянсі, тим самим здійснюючи відкритий тиск і вплив на інтереси країн регіону. Пункти цієї доктрини пов'язані з тим, що Росія надає перевагу посиленню Організації Договору колективної безпеки, вказуючи на те, що російські військово-політичні пріоритети залишаються незмінними.

Нові підходи Росії до визначення свого ставлення до регіональних конфліктів, що не створюють безпосередньої загрози її національним інтересам і безпеці, були інституціоналізовані у затвердженій президентом Російської Федерації Концепції національної безпеки Російської Федерації (2000 р.), яка, поряд із Основним законом, стала головним директивним документом для всіх органів державного управління, які відповідали за вирішення комплексу питань, що мали відношення до внутрішньої і зовнішньої безпеки держави. Упродовж усього першого десятиліття XXI ст. Концепція була єдиним документом, який відображав офіційну систему поглядів на гарантування в Російській Федерації безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх та

внутрішніх загроз. У ній сформульовані найважливіші напрями внутрішньої і зовнішньої державної політики Росії. Адже першочергове завдання Концепції національної безпеки – це визначення і розробка пріоритетних напрямів, комплексу заходів і засобів запобігання перш за все крайніх форм зовнішньої і внутрішньої загроз – війни з іншими державами та громадянської війни [2, с. 368].

Так, Концепція національної безпеки Російської Федерації серед основних зовнішніх загроз визначала спроби окремих держав (мається на увазі США) позбавити Росію статусу великої держави та обійти існуючі міжнародні організації, послаблення інтеграційних процесів на теренах СНД, а також виникнення та загострення конфліктів біля російських кордонів. Водночас, документ відзначав спільність інтересів російської держави з іншими країнами у сфері боротьби з глобальними загрозами. Концепція національної безпеки Росії (2000 р.) визначала територію пострадянських держав як зону своїх особливих інтересів, передбачаючи здійснення домінуючого впливу на хід інтеграційних процесів у регіоні ННД та формування єдиного економічного простору з країнами-членами СНД [5].

Відповідно до цієї Концепції, на нинішньому історичному етапі головні загрози національної безпеки Росії генеруються усередині країни. Але при цьому зовнішні загрози також існують, залишаючись об'єктивною реальністю, яка справляє значний вплив на становище Росії у світі та його окремих регіонах. Зокрема, серед факторів, що зумовлюють збереження загроз національній безпеці Росії в міжнародній сфері, Концепцією національної безпеки Російської Федерації визначено: небезпека послаблення політичного, економічного і військового впливу Росії у світі; поширення зброї масового знищення і засобів її донесення; спроби інших держав протидіяти зміцненню Росії як одного з центрів впливу в багатополлярному світі, перешкодити реалізації національних інтересів і послабити її позиції на Близькому Сході, у Закавказзі та Центральній Азії. Серйозною загрозою національній безпеці вважається тероризм, особливо його міжнародна складова. «Міжнародним тероризмом розв'язана відкрита кампанія з метою дестабілізації ситуації в Росії», – підкреслюється в Концепції [5].

Стосовно стратегії національної безпеки Росії на пострадянському просторі, то тут у Росії, здається, принцип силового невтру-

чання у кризовій ситуації поступається своїм місцем принципу активних дій, причому, якщо буде потрібно, то і силових.

На зміну Концепції національної безпеки Російської Федерації у редакції 2000 року прийшла Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 року (Стратегія) [9]. Вона затверджена Президентом РФ 15 травня 2009 р. Указом № 537.

Можна припустити, що причинами її розробки та прийняття були такі:

1) загострення міждержавних суперечностей, пов'язаних з нерівномірністю їх розвитку, та поглиблення розриву між рівнями добробуту держав;

2) вразливість усіх членів міжнародного співтовариства перед обличчям нових викликів та загроз;

3) зі зміцненням нових центрів економічного зростання та політичного впливу складається якісно нова геополітична ситуація, пов'язана з розв'язанням існуючих проблем та врегулюванням кризових ситуацій на регіональній основі без участі нерегіональних сил;

4) недосконалість правових інструментів та механізмів, які створюють загрозу гарантування міжнародної безпеки;

5) необхідність вирішення важливих внутрішніх питань у сфері освіти, науки, охорони здоров'я, екології, культури, а також підвищення рівня добробуту громадян та економічного зростання.

У Стратегії національної безпеки до 2020 р., зазначається, що «Росія буде прагнути розвивати потенціал регіональної та субрегіональної інтеграції та координації на просторі держав-учасниць СНД. При цьому Організація Договору про колективну безпеку розглядається як головний міждержавний інструмент, покликаною протистояти регіональним викликам та загрозам військово-політичного та військово-стратегічного характеру, включаючи боротьбу з незаконним обігом наркотиків та психотропних речовин» [9].

Ще один стратегічний документ – Концепція зовнішньої політики РФ – відзначає необхідність формування поясу добросусідства по периметру російських кордонів, сприяння запобіганню конфліктів на прилеглих територіях. Відносини з країнами СНД виділені як пріоритетний напрям зовнішньої політики. Відзначається бажання та необхідність військово-політичної співпраці та взаємодії у сфері

інтеграції та безпеки. Слід наголосити, що важливою умовою для стосунків Російської Федерації із пострадянськими державами є відкритість для співробітництва та, що особливо цікаво, «готовність враховувати національні інтереси Російської Федерації» [3]. Відповідно до нової Концепції зовнішньої політики РФ від 12 лютого 2013 р. Росія заявила про намір усебічно розвивати Організацію Договору про колективну безпеку як ключовий інструмент підтримки стабільності та гарантування безпеки на просторах СНД, роблячи акцент на адаптації ОДКБ як багатофункціональної інтеграційної структури до ситуації, яка змінюється, на надійному забезпеченні здатності держав-членів ОДКБ до своєчасних та ефективних спільних дій, на перетворення ОДКБ у стрижневий інститут гарантування безпеки у зоні її відповідальності [4].

Загалом, якщо оцінити концепцію зовнішньої політики з документами, які були прийняті у попередні роки, то її зміст мало змінився, адже чимало положень, про які згадувалося впродовж першого десятиліття ХХІ ст., у ній збережені. Однак у нинішній Концепції, на нашу думку, більш чітко вибудована система пріоритетів російської зовнішньої політики. Перш за все це стосується взаємин з країнами пострадянського простору. Подібну точку зору висловлює і відомий російський експерт Ф. Лук'янов, який зазначає, що у визначеній Концепції важливість співпраці з державами СНД прописана більш чітко з погляду зовнішньополітичних пріоритетів [6]. Зокрема, наголошується на необхідності зміцнення Євразійського союзу, всесторонніх зв'язків на пострадянському просторі, з чого російський науковець робить висновок, що «у балансі російського підходу до глобальних та регіональних проблем виділяються відносини з найбільш близькими сусідами» [6].

На нашу думку, важливим у цій Концепції є положення про те, що світ у сьогоденних умовах є досить нестабільним та непередбачуваним. Це, у свою чергу, з одного боку, накладає певні обмеження на зовнішню політику, а з іншого – підвищує можливі ризики. У зв'язку із цим у документі чітко виділяється той факт, що наявні ризики прорахувати та передбачити стає досить складно, а інколи майже неможливо. У цих умовах особливо важливими стають базові речі, які стосуються кожної держави. Зокрема, йдеться про поняття «національної ідентичності». Від стабільності,

формулювання та чіткості цієї проблеми багато у чому залежить сучасна глобальна безпека. В останній редакції Концепції зовнішньої політики РФ чітко зазначається, що світ постає місцем взаємодії, а можливо, і зіткнення та конкуренції різноманітних національних ідентичностей. Отже, саме цей момент і відрізняє нинішній підхід російської зовнішньої політики від того, що було раніше. Упродовж тривалого часу російська дипломатія та російська влада робили ухил на прагматизм: якомога менше ідеології, якомога більше конкретних справ та інтересів. На сучасному етапі відбувається своєрідне переосмислення підходів. Так, прагматизм – це справді важливо, але без ціннісної, ідейної основи зовнішня політика розвиватися не може. На даному етапі питання формування будь-яких конкретних принципів такої ідентичності залишаються відкритими. Поки що позначаються лише її контури та окремі фрагменти. Так, серед нових положень привертає увагу запровадження поняття «м'яка сила», яка практично і виступає проекцією власної ідентичності на інші держави та решту світу. Така суттєва увага, яка приділяється «м'якій силі», побіжно свідчить про те, що Росія має намір створити свій ідейно-моральний світ, щоб пропонувати його як альтернативу на світовому ринку цінностей.

Водночас хотілося б уточнити, що економіка при цьому не стоїть осторонь. Тому російська дипломатія, як зазначається у Концепції, буде і надалі активно працювати заради подальшого просування російських національних економічних інтересів [4]. Як додатковий аргумент можна розглядати той факт, що в умовах, коли ризик великої війни нині досить низький, загострюються інші форми протистояння, зокрема, боротьба за економічний вплив.

У контексті використання «м'якої сили» російським керівництвом було прийнято документ «План заходів Уряду РФ щодо діяльності у сферах міжнародної гуманітарної співпраці та сприяння міжнародному розвитку на базі російських центрів науки та культури за кордоном на 2013–2015 рр.» [7]. Опікуватися покращенням іміджу РФ за кордоном повинно Федеральне агентство зі справ СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, і міжнародної гуманітарної співпраці.

План уряду РФ багато у чому використовує радянський досвід – зусилля будуть спрямовані на збільшення кількості ро-

сійських центрів науки та культури, роботу зі співвітчизниками та іноземною молоддю. Так, заплановано низку ключових проєктів. Наприклад, розширення географії та діяльності російських центрів науки та культури за кордоном (т. зв. кабінети «русского мира»). На сучасному етапі у Росії 59 подібних центрів та 8 філіалів [8].

Ще одним напрямом роботи за кордоном має стати поширення російської мови. У документах передбачається підготувати указ президента РФ «Про створення суспільно-державного Фонду підтримки російськомовних ЗМІ за кордоном». Крім того, на базі російських центрів науки та культури за кордоном, у першу чергу на пострадянському просторі, планується проводити тестування іноземців на предмет володіння російською мовою, а в окремих державах СНД – відкривати мовні курси для трудових мігрантів.

Підсумовуючи, зауважимо, що Російська Федерація є одним із важливих учасників процесів інтеграції та безпеки на євразійському континенті. Її політика базується на низці офіційних документів, які визначають підходи до здійснення політики у сфері безпеки та міжнародних відносин. Останнім часом усі основні програмні документи – військова доктрина РФ, Концепції національної безпеки та зовнішньої політики Росії – значно оновлено відповідно до появи нових викликів та загроз. Однак усі вищезгадані документи загалом просякнуті ностальгією за статусом великої держави та спрямовані проти формування «однополюсного» світу. Стосовно України та інших держав пострадянського простору наголошується на необхідності формування поясу добросусідства по периметру російських кордонів, сприяння запобіганню конфліктів на прилеглих територіях, а самі відносини з країнами СНД виділені як пріоритетний напрям зовнішньої політики Російської Федерації.

1. Военная доктрина Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации 5 февраля 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kremlin.ru/ref_notes/461.

2. Гаджиев К. С. Введение в геополитику / К. С. Гаджиев. – М. : Логос, 2000. – 430 с.

3. Концепция внешней политики Российской Федерации // Международная жизнь. – 2000. – № 8-9. – С. 3–14.

4. Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 12 февраля 2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/newsline/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F.

5. Концепция национальной безопасности. Утверждена Указом Президента РФ № 24 от 10.01.2000 // Собрание законодательства РФ. – 2000. – № 2. – С. 170 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/1/1.html>.

6. Лукьянов Ф. Комментарий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2013/02/15/politika-site.html/>

7. План Федерального агентства по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству на 2013 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://rs.gov.ru/sites/rs.gov.ru/files/plan_na_sayt_0.pdf/

8. Россия улучшит свой имидж за рубежом при помощи «мягкой силы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wek.ru/politika/84660-rossiya-uluchshit-svoj-imidzh-za-rubezhom-pri-pomoshhi.html>.

9. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.